

Entgins patratgs davart la romanisaziun della Rezia

Autor(en): **Bertogg, H.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **59 (1945)**

PDF erstellt am: **21.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-214415>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Entgins patratgs davart la romanisaziun della Rezia

da prof. H. Bertogg.

(Tenor in referat salvaus ils 30 de november 1941
ella Società retoromontscha a Cuera.)

Nus celebrein onn per onn la fiasta de nossa romanitad e selegrein de sia renaschientscha. Dubels vegn il plascher ad esser sche nus ponderein in mument igl origin de questa nossa cultura romontscha. «Tut sto haver siu sulom. Ils truffels per ex. creschan el tratsch...», perdagavi a siu temps in plevon vegliras. Co ed en tgei terratsch pia ils truffels de nossa cultura ein vegni implantai ed han pudiu prosperar aschi stupend vulein nus intercurir uss ina miula.

Per ordinari vegn quest maletg desegnaus fetg sempels e magari en maniera ualti naiva. Ei vegn fatg valer: « Igl onn 15 avon la naschientscha da nies Salvader han ils Romans acquistau la Rezia. Ils Romans discurevan latin. Cun quei eir la romanisaziun della nova provinzia ton sco stada fatga.» Aschia vegn calculau e las marveglias ein cuschentadas. Denton, aschi sempel ei quei franc buca stau. In pievel mida buca siu lungatg sco ins mida camischa. Il lungatg, oravon tut il lungatg mumma ei enzatgei che va pli datter che vestgadira, ei zatgei che tucca il viv dell' olma. Mo il principal motiv de quei giudicar falliu ei quel, ch'ins emblida ni sa buca tgei ch'ei stau en nossas muntognas avon la vegnida della romanitad.

Cheu sederasava daversas buc in grond vid. Nossa tiara era buca sco in vaschi svidaus de tut cuntegn e promts per retscheiver la nova abundanza. Cheu en nos cuolms grischuns — sco giu per la vallada dil Rein, el Tirol ed ell' Italia-aula — vivevan dapi zatgei

tschentanners ils pievelets retics cun lur atgna «cultura» genuina e de tut apartia temprà. Sin questa realitad anteriura alla romanisaziun havein nus de drizzar noss' atenziun per pudèr capir senn, impurtonza e peisa della romanisaziun, per pudèr giudicar endretg, schebein quei ei stau in bien barat ni in miserabel marcau.

La veglia reticitad ei en biars graus greva de tschaffar. Aschi-anavon san ins perdunar sch' ils patratgs ein sin in quest intschess gitg i vias puleinas. Il motiv principal de questa gronda difficultad per la scienza ei, ch' ils vegls Rets eran en lur primitivitat aunc strusch progredi sur las fleivlas entschattas dell' historia. Quei vul denter auter gir, ch' els per la gronda part savevan aunc ni leger ni scriver essend lur interess lunsch navend de talas caussas subtilas. Autras fontaunas che litteraras ston perquei dar a nus il sclariment confirmond ni refusond quei ch' ils vischins civilisai dell' Italia san de gir. A dual fetg tard sempatschan ils pievels meridionals — quels vers mesanotg etc. ein pauc pli civilisai ch' ils Rets — della popula-zion ellas Alps. Ed il motiv che fa endament a quels della planira dil Po che si vers la pezza habiteschan era carstgauns ei in remarcabel avunda. Ils purs celto-romans della bassa piteschan numnadamain ad in cuntin dellas invasiuns dellas roschas sblundergiontas dils cuolms. Atun per atun sederschan quellas sur ils vitgs purils ni schizun sur marcaus leu giu e prendan tut quei che plai, surtut garnezi ed outra vivonda. Ils menders en quest cunfar seigien quels dellas valladas las pli aultas nua che la pupira della natira, las ferdaglias e scheltiras sforzien bunamein d' engular e rubar, gi in scriptur. Dil reminent udin nus orda questas descripziuns era, ch' ils Rets sedividien en bunamein nundumbreivels pievelets bauld alliai bauld en carplina in cun l' auter. Della selvatga primitivitat de questas roschas nus dat cunzun il scriptur Plinius, oriunds da Como (morts 79 s. Cr.) in' idea. Sederschend sur siu marcau nativ, han tenor sia descripziun ils Rets mazzacrau buca mo ils defensurs mobein era stiletau dunnas ed uffons senza misericorgia. Ils pigns per ex. vegnan mess en duas retschas, il sacerdot ret va tras quellas ed indichescha tier mintga mattatsch, schebein quei dat in guerrier ni buc. Sch' el gi «Gie» suonda il stilet dil schuldau ret.

Tgei lein far curvien che quests nos antenats vegnan regularmein numnai dils pievels talians «ladramenta»! Aunc igl onn 69 s. Cr. van roschas reticas, instigadas dils Romans giu per la Hel-

vezia, quei ei la hodierna Svizzera occidentala, e mazzacreschan senza misericordia l'armada helvetica ch'haveva s'alzau per seliberar dil giuv roman. Mo il pli bein muossa quei, che nus savein della religiun dils vegls Rets tgei atgna razza che quei ei stau. Dils temps d'Augustus entschevan sacerdots retics ellas valladas dil süd — ils Rets habitavan gie in intschess che tunscheva sur il Grischun d'oz tochen vi sut Innsbruck, dil Lag de Constanza tochen avon las portas de Verona e Como — a sesurvir della scartira, e quei en in alfabet etrusc. Igl ei paucas inscripziuns, denter las qualas denton quellas de cuntegn religius prevalan. Denter auter udin nus cheu ord la Val Policella sper Verona della deitad suprema dils Rets, dil Jupiter Felvennis, la quala semuossa era aunc el num local della biala colina sper la staziun de Domat, ella Tuma Felvegn (Anno 1374 «tomba da Falvein», Wartmann nr. 71). Plinavon resdan talas plattas de granit d'in deus Cuslan, d'in Ihamnagal, d'in Ducavavi e Revin, della dieua Alantedova. In collegi de sacerdots cul «pontifex sacrorum Raetorum» alla testa diregia il cult de quellas deitas, dil character dellas qualas ins intervegn nuot ord las inscripziuns. Mo quei nus gin ils remarcabels nums dils deus rets ch'ils Rets ein ina naziun per sesez e cun gronda originalitad visavi als pievels vischins. Gest il religius po cheu survir per buna clav. Tier ils pievels celtics habitonts giu per la Svizzera, ell' Italia aulta ed allas rivas dil Danubi udin nus ils nums de deus sco Sucellus, Belin, Epona, Rosmerta, Artio etc. Ils Etruscs aduran la divinitad Uni, Menrva, Tinia ed autras, pia era cheu pussonzas de tut outra significaziun e tempra. Las inscripziuns ord igl intschess dils Rets meridonals vegnan cumpleinamein confirmadas en quei grau dellas restonzas dils vegls cults paganils e dellas ideas d'antruras che sepaleseschan en certs persunavels de nossas detgas e praulas. La gronda originalitad della religiun retica vegn constatada dil derschalet (dischöl), dellas tschalareras, uldaunas, dialas, ventgas, dil Tignus, dil Butatsch cun eglis, della Ritscha, Charnatscha e Madrisa-Sontga Margriata. Ed igl ei oravontut certas qualitäts de quests «deus» sco quella de semidar silla fuigia en animals sco utschals, siarps etc. che antruvidan anavos els stgirs tschentanners prehistorics, anavos era sils origins dils pievelets retics vegnets d'Iliria. Ed aunc ina caussa fundamentala — impurtontissima era per il linguistic — documenta il character religius dils vegls rets. Els ein fetg serrai ed ex-

clusivs per tut jester. Fertion ch'els temps digl imperatur Augustus ils biars pievels mediterrans ein aviarts per tuttas ideas pusseivlas sco abstrusas, duront che perfin ils Helvets san buca survegnir avunda cults orientals sco quel della Kibele, Mitras ed auters, porchas igl intschess retic strusch in fastitg de talas influenzas e de quest histeric mischedem de religiuns. In altaret en honor dil deus celtic Cissonius, anflaus tschei onn de nossa schuldada en Bergaglia para de cuntergir a quei. Mo Cissonius-Mercurius ei il deus dils marcadonts e quels han natiral lu sco ussa sgnuflau entuorn en mintga encarden. In jester po en fatscha ad ina buna fatschenta haver eregiu quest pign votiv. E surtut buca retic ed indigen ei il «Neptun» dil Pass sogn Glieci, ina pintga e fetg biala statuetta anflada ellas restonzas de caltgeras roman-reticas denter vischala primitiv retica etc., nua che tut muossa clar che quels luvrers retics han sil pli — engulau d'in Roman possedent quest idol dil deus della mar. Mo els sez havevan bein neginas relaziuns cun questa divinitad. Quei costatescha la comparegliaziun cun las statuettas religiusas genuiun reticas dil casti de Gutenberg a Balzers, las qualas nus possedein dapi paucs onns. Igl idol dil deus dell' uia provedius cun capellina retica, lontscha e scut stat alla testa de questa cumpignia e lura products fetg malhonests per nies sentiment, obscens, miez um, miez dunna de sgarscheivla primitivitat spirtala. Las ideias che las veglias fossas reticas paleseschan, fastitgs documentars dil temps miez sco quels ellas dumondas dil «Placitum christianitatis» d'entorn 1400 (Comp. J. C. Muoth, Jahresbericht d. Hist. Ant. Ges. 1897), nua che la populaziun vegn examinada instantamein, schebein els hagian buca mazzau agens uffons (bein sco unfrenda!) ni exponiu malsauns e moribunds etc. nus gin ch'ils vegls Rets secattavan tuttavias sin quest scalem spirtal e religius ch'ins numna ella scienza prelogic. La magia ed in nunrazional combinar «motiv e consequenza» ein leu characteristics (comp. Levy-Bruhl ed auters!).

Pia, la religiun dils Rets cunferma che nos antenats ein ina societad primitiva e de tut atgna tempras, differenziai zun fetg de lur vischins, culs quals els vivevan en continuada carplina e dils quals els ein tuttavias buca prompts d'acceptar lur cultura, religiun e lungatg.

In pass anavont va la historia cun nos vegls atgnamein fetg

tard. Igl imperi roman haveva gia dagitg occupau e per buna part assimilau la Grecia, Asia pintga, Siria, Palestina, l'Egipta, l'Africa settentrionala, la Spagna, Frontscha, Engheltiara etc. Mo ils Rets furiavan aunc adina de lur ignivs alpesters anora e tenevan las provinziass vischinas dils Romans en anguoschas. Ins tumeva veramein quels «immanes Reti», quels Rets orda senn, quels «feritate truces» quei ei: ils sgarscheivels per lur selvadiadad. Gie, aschia s'expriman ils scripturs romans cun ina vusch. Cunzun cura che Roma sescarpa el davos tschentaner precristian en continuadas uiaras civilas, han ils Rets aunc inagada l'aura e seprofitan. Mo lur rabgia e crudeivladad tschenta alla regenza romana era igl urgent pensum de ton pli spert liquidar il prighel e la calamitad retica. Sco ch'igl imperi s'infirmescha cul franc domini digl imperatur Gajus Julius Caesar Octavianus, numnaus Augustus (il divin) vegn quest problem prius energicamein per mauns e manaus ad ina buna fin pils Romans. Ils fegliasters digl imperatur Drusus e Tiberius, prendan, l'in neu della Helvezia gia romana dapi ils 57 avon Cr., l'auter neu dil Tirol, ils Rets ella zaunga, catschan els a cantun e mazzacreschan la principala armada retica igl 1. d'uost 15 avon Cr. en ina terribla battaglia giu sper Vinomna (Rankweil) e Sogn Pieder (Feldkirch). Il Rein curevi cotschens de saung, la canera sesnuevi della brutala valerusadad dils inimitgs, denter ils quals perfin dunnas battevien ferend lur agens uffons sturni ella gneffa alla schuldada romana, resda ins a Roma. Igl imperi para liberaus d'in immens squetsch e prighel. Agl imperatur vegn gratulau de tuttas varts per questa prestaziun ed aunc ozilgi fa il Tropaion alpinum si sur Monaco alla Riviera a saver als temps futurs, cons pievels alpins Augustus hagi en sia genialitad dumignau. Mo questa disgrazia della reticitad ell' uiara dils 15 a. Cr. ei gie mo la surfatscha, l'exteriuradad scodengir. Era auters pievels han survegniu bravas slaffadas dils legionaris romans, mo han aunc allura pudiu mantener lur originalitad ed independenza spirtala. Contas gadas han ils Romans giu sbarradas sanguinusas culs pievels el Dschebel Drus ella Siria ni culs muntagnards el Taurus, e contas gadas han els pretendiu cun aulta vusch d'haver dumignau els radicalmein — adumbatten. Quels pievelets leu pon malgrad quei semantener visavi a Roma, ferton ch'ils pievels rets ston succumber aschia, che l'entira cultura retica disparescha e mo pintgas restonzas han pudiu sur-

viver ils tschentanners. La posiziun strategica, quei ei l'impurtonza dil Grischun sco tiara de passagi per dumignar e tener a mistregn ils intschess sper il Danubi e Rein en favur de Roma, declara buca tut. Ils Romans havevan gie vias beinschi favoreivlas a disposiziun. Els han construiu il stradun sur il Mons Poeninus, il Grond S. Bernhard, e la lingia tras il Tirol ad Augsburg. Leu secattan massas fastitgs romans. Tier nus aschi paucs, gie bunamein negins che documentassen in intensiv domini roman en nossas valadas, Buc in crap de millias sco autrora, buc ina solia inscripziun romana originala! Quei ei clars factums per tgi che vul ver ei. Zatgei muneida digl imperi e restonzas d'edificis modests ni lu de tals che pon derivar da temps pli tardivs; quei ei per inagada nosa romanitad.

La raschun fundamentala della catastrofa vegnida sur la reticidat veglia schai meins el factum della disfatga alla sbuccada digl Iller anno 15 avon Cr. Ils Romans han priu a negin pievel sia originalitad, mo han restrenschiu cun fin tact psicologic lur regiment sil necessari ed indispensabel. Mo leu nua ch'in pievel secuntermeteva als interess romans, leu daveras fagevan els neginas flausas. Malgrad quei van ils Rets a frusta. La raschun schai ella primitivitat selvatga dils Rets. Quella lubeva buc ad els de semischedar ni silmeins d'acceptar ils beins progressivs ch'ils pievels vischins havevan acceptau ni produciu. Lur veta spirtala mistica verteva negin confunder. Romanisai ein els strusch vegni. Els van sut, sesperdan el decuors dils temps. Quei po esser iu sin sequenta maniera. Per l'ina ha il combat encunter ils Romans e probabel era bein enqual revolta caschunau grevas unfrendas de saung. Quei ei ton pli catastrofal per in pievel primitiv essend sia superstiziun gia schiglioc in mument che tegn sut la carschen de la populaziun. Questa caussa nus demonstreschan ils primitivs hodierns clar avunda, e tier ils Rets sa ei buc esser stau auter. La medema posiziun paganila lubeva buc als Rets ded acceptar la maniera de viver d'in pievel civilisau e de cultura. Il scalem sociologic de catschadurs, rubadurs e pasturs nomadics tier agriculturs ei dapertut ed adina stau in nungetg grev de surventscher. Quest progress va sur las forzas e pusseivladads dils vegls Rets. Els, ils umens libers e valerus, semetter a luvrar la tiara en tgeua e ruasseivla, mo preseveronta lavur de mintgagi, barhar el suadetsch de lur fatscha, na, quei ei per subdits,

per sclávs, per femnas ed uffons! Mo quei ei buca dischent per in um. E Roma seprofita de questa mentalitad. Ellas Alps san els buca prender immensas massas garnezi sco ell' Egipta. Metals custeivels dat ei cheu era buc. Rascha per la flotta ed artilleria, lenn-larisch, mèl d'aviuls e caschiel, quei era — sco in scriptur gi — ils products exportai della Rezia, pia rauba purschida della natira nuncultivada. Mo quellas causas saveva ins alla fin era retrer autro. Mo zatgei haveva la Rezia. Quei era legionaris, legionaris ch'ils Romans havevan aschi ner de basegns per tener lur grond imperi a mistregn. Ils Romans sez mavan gie adina meins ell' armada. Els preferevan las lavurs culturalas, constructivas e pli finas. Mo als Rets plascheva quei. Cheu eran els gie veramein egl element. Tals primitivs, quei ei la vera schuldada mercenaria, lu sco ussa. Bein enqual platta de fossa pil mund entuorn fa a saver della valerusadad dils mercenaris rets. Tals monuments secattan els museums de Bucaresti, egl Orient ed a Casbat en Numidia, pia en loghens, nua ch'igl imperi fuva adina il pli periclitaus ed ils combats culs pievels jasters continua-damein il pli recents. Cheu impundev' ins truppas reticas. Ed ils mercenaris retics fagevan lur caussa en uorden. Quei muossan lur titels. Biars s'avonzan tier «Primipili», in grad honorari circa da nies sergent. Inagada ni l'autra seregorda perfin igl imperatur d'in schuldau retic. Aschia decorescha Hadrian il prefect della tshunavla cohorta retica peramur de sia prestaziun extraordinaria ella uiara giudaica dils 135, ella quala la revoluziun dil Barcochba vegn stinschentada el saung e Jerusalem devastaus per la secunda gada dils Romans. De grond valzen per nies tema ei denter questas novas la notizia d'in scriptur oriental. Arrian raquenta en sia Taktika, scretta entuorn 136 en lungatg grec, che truppas reticas, che havevien avon battiu cun distincziun en Eritrea ed ella Cirenaica, han ussa de batter encunter il pievel jester dils Alans el Balcan. Tier l'attacca sesurveschien quels Rets de cloms, commandos e canzuns d'uiara retics. Els battan oramai en partiziuns serradas reticas, aschia che la romanitad ha bein mo influenza superficiala sin quels mercenaris.

Tras il survetsch militar de magari 20, 25 onns daventan ils legionaris retics bilinguists. Natiralmeyn s'extenda quest secund lungatg enconuscent, lur latin, strusch lunsch viaden en exactadad, finezia e rihezia classica. Ei vegn bein ad esser stau plitost in idiom

empau criu de professiun, ina tschontscha cuorta cungida cun smaledicziuns vigurusas etc. Che questa schuldada eri en general in summa fetg civilisada e valents representants della romanitad, ei strusch de supponer. Vuler far esser els d'entschatta neu ils purtaders e propugnadurs della cultura romana ella patria e forsa schizun missionaris cristiauns para a nus en vesta allas descripiuns de tals mercenaris caussa fantastica. Surdequei pensionavan ils Romans lur veterans per principi cun in beinet ordeifer lur patria originala. Aschia vegnan paucs avunda ad esser returnai els cuolms alpins, sch'ins ponderescha cons che l'uiara criua ha consumau onn per onn e cons ch'ei autramein i a frusta en questas tiaras jastras.

Ella Rezia sezza denton ha plaunet els centers sco Cuera seformau ina modesta gruppa romana. Quella existeva dil commandant, sia garnischunetta e dils emploiai civils de Roma. A questa colonia jastra s'accommodavan plaunet entgins mercadonts ed in-tressents d'ina uisa ni l'otra, en tut senza dubi ina bein pussenta, mo fetg pintga gruppa latina. In vegl mercenari ret po haver surviu de mullisier. Che questa gruppa ha culturalmein natiral sempatschau nuot dils Rets barbaras schai sin maun. En quella cella modesta vegetava ina reducida romanitad, nua che tuts participonts deploravan bein mintgagi de stuer viver schi lunsch naven della rienta Italia si en quels cuolms crius e tumi cun lur «alps che fan snuezi».

Culturalmein contonscha questa pintga gruppa jastra impurtonza pér el mument che la nova dil Salvador divin sederasa gl'emprem bein en questas cellas romanas. Ei croda en egl con savens las historias e legendas della missiun dil quart e tschunavel tschentaner plaidan della schuldada romana. Enconuschents eir il martiri della legiun tebaica dil Valleis. Tier nus antruida sogn Victoren Tumliasca etc. ella medema direcziun. Mo quellas tendenzas san haver priu lur entschatta pér cul mument, ch'il cristianissem vegn declaraus el decuors dil quart tschentaner per religiun lubida e religiun dil stadi roman. Aunc ils 270/75 eregia il preses della provinzia Rezia in altar votiv al deus suprem, al Jupiter, ed als auters deus romans. Igl onn 409 entupein nus els documents aunc in Dux Generides, in stupent um en tuts graus, mo aunc in decidiu pagaun. Pér igl onn 451 vegn documentau igl emprem uestg de Cuera, Asinius.

Entuorn 450 s. Cr. astgass pia esser il termin, suenter il qual il cristianissem sefa valer plaunet en nossa patria. Singuls cartents che pon els onns avon haver percurriu nossas valladas, han buca saviu effectuar influenza stabla sin nossa populaziun indigena, ni en risguard religius ni linguistic.

L'ura per la cristianisaziun e romanisaziun — questas duas pli grondas daventadas culturalas van maun en maun — ei vegnida adual fetg tard.

Vers la fin dil quart tschentaner daventa la situaziun della Europa fetg critica. Ils pievels germans sederschan cun ina immensa forza viers miezgi e viers sera. Zacons decennis tegnan las lingias romanas sper il Danubi e Rein aunc ora la pressiun. Mo adina meins ein las fortificaziuns dil schinumnu Limes sufficientas. Inagada traruttas vegn ei sco ina bova sur igl imperi daventaus vegls e scredels. Ils biars mercenaris jasters ell' armada romana fan part cun lur cumpogns attacconts. Malgrad la situaziun desperada sesurdattan ils Romans, disai de reger, buca senz' auter. Els eregian davos las lingias periclitadas ni traruttas novas. Ils cuolms della Rezia seporschan cheu sco in grondius agid natiral. Entuorn 400 vegn nossa tiara perquei impurtontissem punct militaric per schurmegiar l'Italia. Las vias militaras vegnan niev eregidas. La tiara obtegn grondas garnischuns. Il Lag de Constanza vegn schizun provedius d'ina flottila. Gie, per diever militaric vegn designada l'emprema carta enconuschenta de nossa tiara.

Documents resdan, co valents umens romans surmuntan en prescha cun lur armada nossas muntognas, baul per combatter inimitgs el nord, baul per ir encunter roschas ruttas ell' Italia sur las Alps orientalas. Cheutras obtegn la vivon schi pintga colonia latina a Cuera niev impuls. Ella sedubliescha e semultiplichescha. Mo la preponderanza romana vegn aunc adina buca creada de quest moviment militaric e momentan. Bein daventa quei en conseguenza dil moviment dils pievels e dils terribels embrugls d'uiara ch'els portan sur l'Europa, mo buca tras la forza della spada. Quei astgass plitost esser stau la conseguenza dell' evacuaziun dellas vastas planiras el nord, surtut dellas contradas dil Danubi. Leu havevan ils Romans en lur buns onns colonisau la tiara intensivamein. Leu havevan els eregiu en quels tschentaners dell' occupaziun e construcziun dil Limes impurtonts marcaus sco Castra Re-

gina (Regensburg), Campodunum (Kempten), e surtut Augusta Vindelicorum (Augsburg). Colonists chelto-romans, penetrai de ferma romanitad e de viv cristianissem, luvravan leu tgeuamein sils bials e fritgeivels ers. Ed ussa, entuorn 400, vegn lur patria inundada dellas roschas rabgiontas e paganilas dils Germans che fan a manez tut quei che suera de roman. Tgi che sa zaco fui ad uras. La mira dils fugitivs era bein l'Italia. Mo cheu ston els gie intervegnir sin via che la planira dil Po ei gia era malamein periclitada dils inimitgs vegnents neu dil Balcan. Ils cuolms sulets semuossan sco segir refugi. Cun lur egl d'agricolan observan els, che certas valladas grischunas s'adateschan fetg bein per l'agricultura. La vischinonza dils cuolms fa buca tema ad els. Tals sesalzavan era en lur anteriura patria. Aschia seferman els sin via e prendan domicil tier nus. Biars de quels fugitivs ein bein era vegni cun mauns buca dil tut vids. Auters ein sco fugitivs ella misergia e martirs della romanitad bein era vegni susteni dils Romans cussadents als centers latins de nossa tiara. Menziun sto cheu vegnir fatg surtut della honorifica rolla dils uestgs de Cuera, che han tenor ils clars documents empruau de mitigar la misergia de questa paupra gliend zun fetg. Leschas ecclesiasticas lubeschan e mettan a cor de vender custeivladads della baselgia per gidar cul daner obteniu ils fugitivs. La veta dil sogn Severin raquenta, sco la populaziun sillas rivs dil Danubi era en cumpleina misergia e desperaziun, essend ella tschinclada dils adversaris. Cheu vegnan sur il flum neuagiu «ord las parts della Rezia» navs cargadas tschembladamein cun victualias che spendran quels el fomaz d'ina tresta mort. Gie, sco in segn de Diu para quei tut a quels paupers. Il monument de fossa digl uestg Valentinianus, morts ils 8 de settember 548, annunzia: «Niuas armadas de prischuniers e fugitivs ha el sustegniu cun lartg maun...»

* * *

Mo quest maletg po parer ton cuntrararis all' opiniun de tochen ussa, che nus stuein aunc far attent sin dus mussaments per nossa tesa. Gl'emprem ei porschius a nus della filologia moderna, surtut dellas lavurs linguisticas digl aulthonorau sgr. professor Jud a Turitg. Cun biars exempels ha igl erudit doctur mussau evidentamein, ch'il lungatg ecclesiastic romontsch ha sia tut apartia tempru

e sedifferenziescha zun fetg dils tiarms «tecnicos» ch'ils cristifideivels dellas autras tiaras romanas drovan. Fertion ch'ils auters impundan in lungatg ecclesiastic derivonts bunamein tras e tras dil tradizional grec, han ils Romontschs in de derivonza spirontamein latina. Ils auters pievels numnai numnan il baghetg e l'instituziun *chiesa*, *église*, *iglesia* etc. tenor il grec «*ekklesia*». En Rezia han ins formau il plaid *baselgia* persuerter. La significaziun tradizionala per *pleiv*, *plevon* etc. ei en l'entira romanitad prida dal grec *paroikia*, *paroi-kos*. Nus havein il latin *pleiv*, *plevon*. Per il *Tschuncheismas* de derivonza latina han ils auters il grec *Pentecoste* etc. Ensumma, quei lungatg ecclesiastic che nus Romontschs duvrein; sa nunpusseivel esser carschius en ina tratga cun quel ell' Italia. El s'accomoda plitost en fina maniera allas relaziuns existentas tier nus suenter l'invasiun dils fugitivs dil nord, ils quals savevan far nuot cun tiarms de derivonza greca.

L'auter mussament sebasescha sin monuments che la hodierna Baviera conserva. Igl ei per gronda part monuments de fossas vegliras che relateschan dils emprems premurai cristiauns de lezzas contradas. Notizias spatitschadas de vegls scripturs confirmeschan lur tenor. E tgei gi quei tut? Che leu ora habitava gest avon e duront l'invasiun dils Germans pagauns e miezpagauns ina populaziun romanisada d'ina fetg ferma persuasiun cristiauna, d'in tal fiug per la cretta dil Salvader divin, ch'els sesnuivan buca dil marteri per questa cardientscha. Sin tontas plattas modestas ei sut il num il segn dil martir, la palma. Ed — era quei gi bein bia — igl ei denter quels humans che han unfriu lur veta per buna confessiun de lur crer a Regensburg etc. biaras dunnas.

Igl ei clar, ch'ina tala populaziun provedida cun questa forza spirtala era habla de cultivar ina tiara. Lur ideal era buca sco quel dils vegls Rets mo sbarradas e rubadas, mobein tgeua e fideivla lavur el suadetsch de lur fatscha. Ed a quei exempel dils fugitivs cartents han ils rests dils vegls Rets plaun e plaun stuiu succomber semishedond cun els exterieurmein, mo acceptond plaunet dil tuttafatg lur cultura elevada. Avon la crusch han els s'enclinau sch'era per suenter liung, liung temps e per suenter che bein bia della forza della veglia reticidat era rutta tras lur atgna cuolpa.

E tgei resulta per nus ded oz? Il romontsch ha victorisau cun survir per vischi als beins spirtals della cultura civilisada, fertion

ch'il vegl retic ei ius a frusta el survetsch d'ina «cultura» brutala e primitiva. Il romontsch ha tratg sia vigur de resistenza en malas relaziuns aschi biars tschentaners cunzun ord quei ch'el ha astgau semetter el survetsch dil cristianissem. Duei el viver vinavon malgrad tutta periclitaziun e surventscher era da cheudenvi tuts prighels, lura sa quei mo daventar survend allas medemas pussonzas spirtalas, allas qualas el ha d'engraziar sia victoria all' entschatta.

* * *